

Rola Uniwersytetu Trzeciego Wieku w Rybniku w przeciwdziałaniu wykluczeniu cyfrowemu seniorów

The role of the University of the Third Age
in Rybnik in counteracting the digital exclusion
of seniors

Słowa kluczowe: Uniwersytet Trzeciego Wieku w Rybniku, UTW, seniorzy, edukacja ustawiczna, technologie informacyjno-komunikacyjne, wykluczenie cyfrowe.

Streszczenie. Celem artykułu jest próba zweryfikowania, czy zajęcia komputerowe, w których uczestniczą słuchacze Uniwersytetu Trzeciego Wieku w Rybniku, mogą przeciwdziałać wykluczeniu cyfrowemu seniorów. W części teoretycznej przybliżono kwestie związane z wykluczeniem cyfrowym osób starszych, a także opisano działalność Uniwersytetu Trzeciego Wieku w Rybniku. W części praktycznej zamieszczono wyniki badania sondażowego opartego o technikę ankiety przeprowadzonego wśród słuchaczy UTW w Rybniku w 2019 roku.

Key words: University of the Third Age in Rybnik, UTW, seniors, lifelong education, information and communication technologies, digital exclusion.

Abstract. This article attempts to verify whether computer classes attended by the students of the University of the Third Age in Rybnik may counteract digital exclusion among seniors. The theoretical part gives a closer look at the issues related to the digital exclusion of the elderly and describes the activities carried out by the University of the Third Age in Rybnik. The practical part contains the results of the survey based on a questionnaire technique conducted among UTW students in Rybnik 2019.

Wprowadzenie. We współczesnym świecie, w którym technologie nabierają kluczowego znaczenia, szczególnie łatwo jest dostrzec, trudniej zaś zapobiegać zjawisku wykluczenia cyfrowego. Zdaniem badaczy istotną rolę w przeciwdziałaniu analfabetyzmowi komputerowemu spełniają samorządy lokalne oraz organizacje pozarządowe¹. Tym ostatnim bardzo często podlegają uniwersytety trzeciego wieku. Celem naszego artykułu jest próba odpowiedzi na pytanie, czy UTW mogą, a jeśli tak, to w jaki sposób przeciwdziałać wykluczeniu cyfrowemu osób starszych. Pomogła nam w tym analiza działalności Uniwersytetu Trzeciego Wieku w Rybniku jako instytucji, która jako pierwsza tego typu placówka w Polsce otworzyła Wydział Technologiczny.

Spółczesność informacyjna a jakość życia seniorów. Społeczeństwo informacyjne, czyli społeczeństwo, w którym na pierwszym miejscu stawia się szybki przepływ informacji, a przeważającą formę kontaktów społecznych stanowią nie kontakty osobiste, a te zapośredniczone przez media, odznacza się intensywnym rozwojem różnego rodzaju technologii. „Rozwój technologiczny środków informacji i komunikacji tworzy (...) podłoże do gruntownej zmiany warunków i stylu życia społecznego”².

Rozwój społeczeństwa informacyjnego może prowadzić – zdaniem Marca Prensky’ego – do podziału ludzi na dwie grupy. Pierwszą z nich są „cyfrowi imigranci”, czyli osoby, których „doświadczenia życiowe w niewielkim stopniu związane są z rzeczywistością wirtualną”³. Grupa ta, cechująca się ograniczonym korzystaniem z nowych technologii, stała się zatem najważniejsza w kontekście naszych badań.

Drugą grupę nazywa się „cyfrowymi autochtonami”. Grupa ta obejmuje przede wszystkim młodych ludzi, dla których obcowanie z technologią to codzienność.

Jak podaje Łukasz Tomczyk – w świetle raportu „Dojrzałość w sieci” – spoglądając na wiek osób sięgających po nowe technologie, „przyrost użytkowników [korzystających z komputera i internetu] w kategorii 50+ wynosi 2–3% rocznie, w młodszych grupach wiekowych jest to zaś około 6% rocznie”⁴.

Podział zaproponowany przez Prensky’ego może wynikać z faktu, że brak umiejętności obsługi komputera bądź internetu jest bezpośrednią przyczyną niemożności pełnego uczestnictwa w życiu społeczeństwa informacyjnego, co w znaczący sposób przekłada się na jakość życia jednostki. Ograniczone zostają jej szanse na pełną aktywność społeczno-kulturalną. Jak zaznacza Janusz Morbitzer, „dostęp do globalnej sieci

¹ Zob. też: D. Krysiński, *Organizacja samo/pozarządowa jako wsparcie w walce z wykluczeniem cyfrowym osób starszych: szanse i bariery realizacji założonych celów a znaczenie naukowej wiedzy pedagogicznej*, [w:] *Uniwersytety Trzeciego Wieku – przeciw wykluczeniu, dla społeczeństwa wiedzy*, red. J. Gulanowski, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław 2012, s. 115–124.

² T. Goban-Klas, P. Sienkiewicz, *Spółczesność informacyjna: Szanse, zagrożenia, wyzwania*, Wydawnictwo Fundacji Postępu Telekomunikacji, Kraków 1999, s. 47.

³ Ł. Tomczyk, *Edukacja osób starszych. Seniorzy w przestrzeni nowych mediów*, Difin, Warszawa 2015, s. 98.

⁴ Tamże, s. 108.

i umiejętność posługiwania się nowymi technologiami są (...) warunkiem samorealizacji i życiowych sukcesów”⁵.

Konsekwencją analfabetyzmu komputerowego staje się wykluczenie cyfrowe różnych grup społecznych. Wykluczenie to może bowiem dokonywać się między innymi ze względu na takie czynniki, jak: wiek, płeć, pochodzenie czy inteligencja. Seniorzy należą do grupy najbardziej zagrożonej wykluczeniem cyfrowym.

Aby zapobiec wykluczeniu cyfrowemu, ważną kwestią staje się nabycie podstawowych kompetencji informatycznych. Temu służyć mogą zajęcia prowadzone w ramach uniwersytetów trzeciego wieku.

Uniwersytety trzeciego wieku antidotum na wykluczenie cyfrowe seniorów.

Uniwersytety trzeciego wieku wpisują się w nurt kształcenia ustawicznego. Swoją ofertę kierują przede wszystkim do osób starszych. Jak podkreśla Beata Ziębińska, autorka hasła *Uniwersytet trzeciego wieku (UTW)* w *Encyklopedii starości, starzenia się i niepełnosprawności*, ich nadrzędnymi celami stają się: „umożliwienie ludziom starszym i starzejącym się (...) kontynuacji procesu zdobywania wiedzy i umiejętności, pomaganie w rozwiązywaniu problemów osobistych i społecznych (...), zachęcanie do aktywnego uczestnictwa w życiu społeczności lokalnej, tworzenie społeczeństwa obywatelskiego, angażowanie osób starszych w uczestnictwo w świecie, w którym istotną wartością jest informacja i elektroniczny sposób przekazu”⁶. Można zatem pokusić się o stwierdzenie, że UTW wychodzą naprzeciw potrzebom seniorów żyjących w społeczeństwie informacyjnym⁷. Nie ulega więc wątpliwości, że „edukacja [osób starszych] przestaje być ukierunkowana na rozwój kompetencji zawodowych, a jej celem staje się zdobycie wiedzy, umiejętności, kompetencji, które zapewnią samodzielność seniorom i ich aktywność społeczną”⁸.

Pomoc UTW przejawia się między innymi poprzez przełamywanie barier technologicznych w formie kursów obsługi komputera. Kursy te koncentrują się zazwyczaj na trzech aspektach. Pierwszym z nich jest tzw. obsługa manualna, polegająca przede wszystkim na zaznajomieniu seniorów z klawiaturą i myszką, drugim – obsługa systemu operacyjnego, trzecim natomiast – korzystanie z internetu. Ponadto kursy te zmniejszają nieufność seniorów wobec technologicznych osiągnięć, zachęcając ich do korzystania z czegoś, co do tej pory było im obce.

⁵ J. Morbitzer, *Seniorzy w społeczeństwie informacyjnym*, [w:] *Seniorzy w świecie nowych technologii. Implikacje dla praktyki edukacyjnej oraz rozwoju społeczeństwa informacyjnego*, red. Ł. Tomczyk, A. Wąsiński, Wydawnictwo Naukowe Śląsk, Wyższa Szkoła Administracji, Katowice, Bielsko-Biała 2013, s. 16.

⁶ B. Ziębińska, *Uniwersytet trzeciego wieku (UTW)*, [w:] *Encyklopedia starości, starzenia się i niepełnosprawności*, t. 4, T-Ż, red. nauk. A.A. Zych, Thesaurus Silesiae, Katowice 2017, s. 120.

⁷ Por. A. Marcinkiewicz, *Uniwersytet trzeciego wieku wobec e-ekskluzji seniorów*, [w:] *Seniorzy w świecie nowych technologii*, dz. cyt., s. 133–143.

⁸ A. Fabiś, *Aktywność edukacyjna seniorów w Szwajcarii*, [w:] *Instytucjonalne wsparcie seniorów – rozwiązania polskie i zagraniczne*, red. A. Fabiś, Wyższa Szkoła Administracji, Bielsko-Biała 2007, s. 186.

Charakterystyka Uniwersytetu Trzeciego Wieku w Rybniku. Uniwersytet Trzeciego Wieku w Rybniku powstał w 2002 roku w ramach programu „Aktywni żyją bezpieczniej”. Zgodnie ze swoim statutem, stowarzyszenie to „jest organizacją społeczną przeznaczoną dla osób starszych, bez względu na ich wykształcenie, mającą na celu: integrowanie społeczności trzeciego wieku, nieustające kształcenie, rozwój osobowy, promocję zdrowego stylu życia, rozwijanie i kontynuowanie różnorodnych zainteresowań”⁹.

Instytucja ta prowadzi swoją działalność na wielu różnych płaszczyznach – płaszczyźnie naukowej, artystycznej oraz klubowej. Słuchacze mają możliwość wyboru zajęć zgodnie ze swoimi możliwościami i zainteresowaniami. Podstawową formą edukacyjną UTW w Rybniku są wykłady. W 2018 r. odbyło się ich aż 49, a liczba uczestników wyniosła 1632 osoby.

Jak zaznaczyliśmy we *Wprowadzeniu*, rybnickie UTW to instytucja, która jako jedna z pierwszych w Polsce otworzyła Wydział Techniczny. Od wielu lat oferuje swoim słuchaczom możliwość wzięcia udziału w zajęciach z obsługi komputera. W interesującym nas roku 2018 – zgodnie z informacjami zamieszczonymi w sprawozdaniu rocznym¹⁰ – kurs komputerowy I stopnia ukończyło 30 osób. 10 z nich zakończyło szkolenie w Rybnickim Centrum Edukacji Zawodowej, a 20 – w ramach Śląskiej Akademii Senior@. Jest to wynik aż o 20 osób większy w stosunku do roku 2017.

Opis i analiza badania sondażowego. Nasze badanie sondażowe oparte o technikę ankiety z wykorzystaniem kwestionariusza jako narzędzia badawczego przeprowadziliśmy wśród słuchaczy Uniwersytetu Trzeciego Wieku w Rybniku. Rybnik jest miejscowością usytuowaną na terenie województwa śląskiego. W badaniu wzięło udział 25 słuchaczy, którzy w roku 2018 ukończyli kurs komputerowy I stopnia. Z uwagi na fakt, że wśród naszych respondentów jedynie 12% stanowią mężczyźni, zrezygnowaliśmy z analizowania wyników z podziałem ankietowanych ze względu na płeć.

Jeżeli chodzi o wykształcenie naszych ankietowanych, posiadają oni bądź to wykształcenie średnie (32%), bądź wyższe (68%).

Tabela 1. Płeć respondentów

	Wart. liczbowe	Wart. procentowe
Kobieta	22	88
Mężczyzna	3	12

Źródło: opracowanie własne.

⁹ Statut Uniwersytetu Trzeciego Wieku w Rybniku.

¹⁰ Sprawozdanie to nosi tytuł *Roczne uproszczone merytoryczne sprawozdanie z działalności organizacji pożytku publicznego*.

Tabela 2. Wykształcenie respondentów

	Wart. liczbowe	Wart. procentowe
Podstawowe	0	0
Zasadnicze/zawodowe	0	0
Średnie	8	32
Wyższe	17	68

Źródło: opracowanie własne.

Nasza ankieta składała się z 9 pytań, w których nacisk położyliśmy nie tylko na kurs obsługi komputera, ale również na nowe technologie w ogólności.

Tabela 3. Uczęszczanie na kurs obsługi komputera odbywający się w ramach UTW w Rybniku

	Wart. liczbowe	Wart. procentowe
Tak	25	100
Nie	0	0

Źródło: opracowanie własne.

Spoglądając na wyniki przeprowadzonych przez nas badań, należy zauważyć, że najczęściej wykorzystywanymi przez seniorów nowymi technologiami są komputer bądź laptop (100% respondentów) oraz telefon komórkowy (84% ankietowanych), na trzecim miejscu z 64% poparciem uplasował się internet, na czwartym zaś tablet (40%).

Tabela 4. Technologie wykorzystywane przez seniorów

	Wart. liczbowe	Wart. procentowe
Komputer/laptop	25	100
Tablet	10	40
Internet	16	64
Telefon komórkowy	21	84
Żadna	0	0

Źródło: opracowanie własne

Zaskakiwać może odsetek odpowiedzi dotyczących częstotliwości sięgania po nowe technologie: aż 76% badanych zadeklarowało, że korzysta z nich każdego dnia, a 20% – „kilka razy w tygodniu”. Co daje łącznie aż 96%.

Tabela 5. Częstotliwość korzystania z nowych technologii przez seniorów

	Wart. liczbowe	Wart. procentowe
Codziennie	19	76
Kilka razy w tygodniu	5	20
Kilka razy w miesiącu	1	4
Raz w miesiącu	0	0
Wcale	0	0

Źródło: opracowanie własne.

Wytlumaczeniem tego zjawiska mogą być wyniki uzyskane w odpowiedzi na pytanie „Czy umiejętność korzystania z nowych technologii podniosła jakość Pani/Pana życia?”. 96% badanych zgodziła się z tym stwierdzeniem, co oznacza, że tylko jedna osoba odpowiedziała przecząco.

Tabela 6. Umiejętność korzystania z nowych technologii a jakość życia seniorów

	Wart. liczbowe	Wart. procentowe
Tak	24	96
Nie	1	4

Źródło: opracowanie własne.

Tym, co seniorzy najczęściej doceniają w kontekście nowych technologii, są możliwości: wyszukiwania informacji (92%), kontaktowania się z rodziną (76%), a także sprawdzania rozkładów jazdy środków komunikacji (72%). 72% otrzymała również inna z odpowiedzi: „możliwość płacenia rachunków”. Opcja ta uzyskała o 24% więcej poparcia niż – wydawałoby się bardziej oczywista – możliwość komunikowania się z przyjaciółmi (48%). Tak wysoki procent poparcia dla możliwości elektronicznego płacenia rachunków może świadczyć o powolnym nabieraniu przez seniorów zaufania do nowych technologii. Innym przykładem tegoż zaufania może być fakt, że 40% przebadanych zadeklarowało, że korzysta z internetu również po to, aby dokonać zakupów. Niewątpliwie możliwość ta stanowi dla osób starszych duże ułatwienie.

Tabela 7. Powody korzystania z nowych technologii przez seniorów

	Wart. liczbowe	Wart. procentowe
Do wyszukiwania informacji	23	92
Do kontaktowania się z rodziną	19	76
Do kontaktowania się z przyjaciółmi bądź znajomymi	12	48
Do słuchania muzyki	3	12
Do oglądania filmów	5	20

Do zakupów	10	40
Do płacenia rachunków	18	72
Do sprawdzania rozkładów jazdy środków komunikacji	18	72
Inne, jakie?	0	0

Źródło: opracowanie własne.

Warto podkreślić, że aż 84% seniorów zadeklarowało, że na korzystanie z nowych technologii ma wpływ kurs komputerowy prowadzony w UTW w Rybniku.

Tabela 8. Wpływ kursu komputerowego prowadzonego w UTW w Rybniku a korzystanie z nowych technologii

	Wart. liczbowe	Wart. procentowe
Tak	21	84
Nie	4	16

Źródło: opracowanie własne.

Wśród najbardziej przydatnych zagadnień omawianych w ramach tegoż kursu trudno wskazać jedną wiodącą kwestię, co może wynikać z faktu, że w przypadku tego (otwartego) pytania pozostawiono respondentom pełną swobodę wypowiedzi. 24% wskazań dotyczyło „pozyskiwania (wyszukiwania) informacji”. Ten sam odsetek uzyskała odpowiedź „wszystkie”. Większym poparciem cieszyła się również wskazywana wyżej kwestia płacenia rachunków (16%), a także „głośna” dziś ochrona danych osobowych (12%). 12% wskazań odnosiło się również do możliwości dokonywania zakupów przez internet.

Co ciekawe, dla jednego z seniorów interesująca i przydatna okazała się również nauka tworzenia stron internetowych.

Tabela 9. Najbardziej przydatne zagadnienia omawiane w ramach kursu obsługi komputera

	Wart. liczbowe	Wart. procentowe
Pozyskiwanie (wyszukiwanie) informacji	6	24
Wszystkie	6	24
Płacenie rachunków	4	16
Dokonywanie zakupów przez internet	3	12
Ochrona danych osobowych	3	12
Obsługa pakietu Office	2	8
Tworzenie stron internetowych	1	4

Źródło: opracowanie własne.

Oceniając swoje umiejętności korzystania z nowych technologii, seniorzy pozostali wobec siebie surowi. 76% oceniło je przeciętnie, 12% źle, a w związku z tym zaledwie 12% dobrze. Mimo to nietrudno zauważyć u seniorów chęć do pogłębiania wiedzy z zakresu techniki, o czym świadczy chociażby niesłabnące zainteresowanie uczestnictwem w kursach obsługi komputerów organizowanych przez uniwersytety trzeciego wieku.

Tabela 10. Poziom umiejętności korzystania z nowych technologii

	Wart. liczbowe	Wart. procentowe
Wysoko	3	12
Przeciętnie	19	76
Nisko	3	12

Źródło: opracowanie własne

Chęć ta może wynikać z faktu, że 84% przebadanych przez nas seniorów zdaje się zgadzać ze stwierdzeniem, że nieumiejętność korzystania z nowych technologii prowadzi do wykluczenia społecznego.

Tabela 11. Nieumiejętność korzystania z nowych technologii a wykluczenie społeczne

	Wart. liczbowe	Wart. procentowe
Tak	21	84
Nie	4	16

Źródło: opracowanie własne.

Zakończenie. Dzisiejszy świat stawia przed ludźmi coraz większe wymagania, zmusza ich do nieustannego i wielopłaszczyznowego poszerzenia kompetencji i umiejętności, aby nie pozostać daleko w tyle. Myśląc o wszechobecnym rozwoju technologicznym, należy pochylić się w stronę tych osób, dla których nadążanie za nowymi technologiami może stanowić duży problem. Do grupy tej zaliczają się seniorzy, dla których świat wirtualny jest w większości czymś obcym. Analfabetyzm komputerowy przyczynia się do wykluczenia nie tylko cyfrowego, ale nawet społecznego. Dlatego ważne jest, aby oswajać seniorów z postępem technologicznym. Zadania tego podejmują się między innymi uniwersytety trzeciego wieku. Posiadają one bowiem w swojej ofercie kursy obsługi komputera, które wydają cieszyć się niesłabnącym zainteresowaniem. Zainteresowanie to, czego dowiodły nasze badania, może wynikać ze świadomości osób starszych, że korzystanie z technologii nie tylko zapobiega marginalizacji, ale i podnosi jakość życia. Seniorzy coraz częściej sięgają po nowe technologie. 96% naszych respondentów czyni to przynajmniej kilka razy w tygodniu, a motywem ich działań są przede wszystkim: wyszukiwanie informacji, kontaktowanie się z bliskimi, a nawet płacenie rachunków. Tym, co istotne, jest fakt, że na ich korzystanie z nowych

technologii wpływ wywierają właśnie kursy odbywające się w ramach uniwersytetów trzeciego wieku. Świadczy to o ważnej funkcji, jaką pełni między innymi działalność UTW w Rybniku w przeciwdziałaniu wykluczeniu cyfrowemu seniorów.

Bibliografia

1. Fabiś A. (2007), *Aktywność edukacyjna seniorów w Szwajcarii*, [w:] *Instytucjonalne wsparcie seniorów – rozwiązania polskie i zagraniczne*, red. A. Fabiś, Wyższa Szkoła Administracji, Bielsko-Biała, s. 183–192.
2. Goban-Klas T., Sienkiewicz P. (1999), *Spoleczeństwo informacyjne: szanse, zagrożenia, wyzwania*, Wydawnictwo Fundacji Postępu Telekomunikacji, Kraków.
3. Krysiński D. (2012), *Organizacja samo/pozarządowa jako wsparcie w walce z wykluczeniem cyfrowym osób starszych: szanse i bariery realizacji założonych celów a znaczenie naukowej wiedzy pedagogicznej*, [w:] *Uniwersytety Trzeciego Wieku – przeciw wykluczeniu, dla społeczeństwa wiedzy*, red. Jacek Gulanowski, Agencja Wydawnicza Argi, Wrocław, s. 115–124.
4. Marcinkiewicz A. (2013), *Uniwersytet trzeciego wieku wobec e-ekskluzji seniorów*, [w:] *Seniorzy w świecie nowych technologii. Implikacje dla praktyki edukacyjnej oraz rozwoju społeczeństwa informacyjnego*, red. Ł. Tomczyk, A. Wąsiński, Wydawnictwo Naukowe Śląsk, Wyższa Szkoła Administracji, Katowice, Bielsko-Biała, s. 133–143.
5. Morbitzer J. (2013), *Seniorzy w społeczeństwie informacyjnym*, [w:] *Seniorzy w świecie nowych technologii. Implikacje dla praktyki edukacyjnej oraz rozwoju społeczeństwa informacyjnego*, red. Ł. Tomczyk, A. Wąsiński, Wydawnictwo Naukowe Śląsk, Wyższa Szkoła Administracji, Katowice, Bielsko-Biała, s. 15–33.
6. *Roczne uproszczone merytoryczne sprawozdanie z działalności organizacji pożytku publicznego*.
7. Statut Uniwersytetu Trzeciego Wieku w Rybniku.
8. Tomczyk Ł. (2015), *Edukacja osób starszych. Seniorzy w przestrzeni nowych mediów*, Difin, Warszawa.
9. Ziębińska B. (2017), *Uniwersytet trzeciego wieku (UTW)*, [w:] *Encyklopedia starości, starzenia się i niepełnosprawności*, t. 4, T-Ż, red. nauk. A.A. Zych, Thesaurus Silesiae, Katowice, s. 119–124.

dr Olimpia GOGOLIN – Miejska Biblioteka Publiczna w Gliwicach

e-mail: olimpia.gogolin@onet.eu

dr Eugeniusz SZYMIK – Uniwersytet Śląski w Katowicach

e-mail: gienekszymikpoczta.onet.pl@onet.pl